

ALOJZ JEMBRIH

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d, HR -10 000 Zagreb

ajembrih@hrstud.hr

Horvatzko evangyelye (1732.) uzor gradišćanskohrvatske književnojezične norme

U razdoblju tzv. Katoličke obnove, i to u prvoj polovici 17. stoljeća, kod Hrvata u zapadnoj Ugarskoj, prvi biblijsko-liturgijski tekst je onaj koji je predložen u knjizi pod naslovom: *Horvacko evanđelje, skupa s popisanim Muke našega spasitelja Jezusa Kristuša i katoličanskim naukom. Polag Uredbe i zakona Rimski mašnih knjig sim katoličanskim duhovnim pastikom i redovnikom, i učćim mladencom na novo štampan, i poređeno. Krez milostivno nadiljenje poglavita, i veliko poštovanoga gospodina, gospodina Jandre Zgodića veliko vridnoga đurskoga kanonika i lektora. (Va) Đuri štampano krez Jožefa Antona Streibeg M. DCC. XXXII. (1732.).* Budući da je to evanđelje tiskano nakon kajkavskih *Evangeliuma*: (Graz, 1651. i Trnava, 1694.), ovdje se prikazuje jezično naslanjanje na te kajkavske tekstove evanđelja koje je, svakako, poznao i anonimni autor *Horvackoga Evanđelja* (1732.).

Ključne riječi: Biblija, evanđelje, hrvatski jezik, liturgija, jezična norma, gradišćanski Hrvati.

Kao što su Hrvati primorske Hrvatske svoj prvi (latinički) liturgijski tekst dobili 1495. u tzv. *Lekcionaru* Bernardina Splićanina, koji je još doživio dva izdanja (1543. i 1586.). Usput se valja prisjetiti da je taj *Lekcionar* kod sebe u Njemačkoj imao i Primož Trubar (1508. – 1986.) prilikom prevođenja *Novoga zavjeta* na svoj kranjski jezik (tiskan, prvi dio 1557.). Ta se činjenica u slovenistici nije isticala, a držim da je vrlo bitna i za cjelokupni rad na prevođenju *Novoga zavjeta* na hrvatski jezik (tiskan prvi dio 1562. na glagoljici, drugi dio 1563.). Kako se zna da je Trubar spomenuti *Lekcionar* koristio? Zna se iz njegova dopisa kranjskim staležima u Ljubljani u kojemu, uz ostalo, navodi da kod prevođenja Nz, koji prijevod sporo napreduje zbog pastoralnih obveza koje ima na župi, da pred sobom ima dva latinska, dva njemačka i jedan talijanski Nz, zatim jednu hrvatsku misnu knjigu koja je iznova nedavno tiskana latiničkim slovima u Veneciji. (... *item, ein Crobatisch Messbuch, welches neulich zu Venedig mit Latinischen Buchstaben gedruckt worden, vor mir muss haben.* Cit. Sakrausky, 1989., 100, Jembrih 2007, 165, 2010., 42-43). Ako znamo da Trubar spomenuto pismo piše prije 1557. onda rečenica „nedavno tiskana knjiga u Veneciji latinicom“ bila bi jedino izdanje

Bernardinova Lekcionara iz 1543. Budući da je i Stipan Konzul (1521. – 1579.) prevodio iz Trubarova *Novoga zavjeta* (1557.), stanujući kod Trubara u Rotenburgu na Tauberi, onda je vrlo sigurno da je i on koristio *Lekcionar* Bernardina Splićanina. U to će nas uvjeriti ako usporedimo tekst pojedinoga evanđelja u Konzulovoj *Postilli* (1568.) s istim evanđeljem u Lekcionaru (1495., 1543.). Još bih želio nešto naglasiti. Poznato je naime da se prijevod *Biblije* na jezik naroda kojemu je ta knjiga namijenjena, još uvijek smatra epohalnim pothvatom kako na biblijskome tako i na književno-jezičnome planu. Stoga prijevod Biblije na jezik nekog naroda ujedno je ispit zrelosti književnosti i jezika toga naroda i za nj predstavlja svojevrsan ulazak u krilo svjetske književnosti.

Istina je da su Hrvati dijelove iz Biblije na svome jeziku imali u glagoljskim brevijarima i misalima, no ipak cjelovita Biblija Stari i Novi zavjet tiskana je tek 1831. u Budimu u prijevodu Matije Petra Katančića, franjevca (1750. – 1825.) a za tisak priredio njegov subrat Grgur Čevapović (1786. – 1830.). Biblija Bartola Kašića (1575. – 1650.) na dubrovačkoj štokavštini tiskana je tek 1999. U Njemačkoj u seriji: *Biblija Slavica*, Serie IV: Südslavische Bibeln, Bd. 2, 1, izd. Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1999. No, ipak prvi hrvatski tiskani prijevod *Novoga zavjeta* na glagoljici tiskan je u Urachu/Tübingenu 1562./63., na ćirilici 1563.).

No, vratimo se našem *Horvackom evanđelju* (1732.) koje u povijesti Hrvata u zapadnoj Ugarskoj slovi kao prvi (i najstariji) tiskani hrvatski lekcionar. O toj se je knjizi, u slavenskoj filologiji, već pisalo. No ona još uvijek traži monografsku obradu. László Hadrovics je 1973. u svome članku: *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, u vezi s tim evanđeljem zapisao: „ Aus dem 17. Jahrhundert ist mir kein weiteres Sprachdenkmal bekannt. Auch im 18. Jahrhundert setzt die literarische Tätigkeit erst in den dreißiger Jahren ein. Das erste Buch, das im 18. Jahrhundert für burgenländischen Kroaten in ihrer Sprache erschien, war eine Evangelienübersetzung: Horvaczko Evangyelye, herausgegeben im Jahre 1732 in Raab (Győr). Der unbekannt Verfasser, der das lateinische Vorwort als 'Anonymus' unterzeichnete, nahm nur die Evangelientexte (ohne die Episteln) auf und fügte zu den Perikopen auch einen kurzen Katechismus hinzu. Das Buch war bis vor kurzem gänzlich unbekannt“ (Hadrovics, 1970: 27). U bilješci 2 koja se odnosi na zadnju rečenicu citata, Hadrovics navodi: „Ich entdeckte es erst im Jahre 1971 (beinahe ein ganzes Jahr nach der Tagung) in der ungarischen Nationalbibliothek (Széchényi-Bibliothek) in Budapest“ (Hadrovics 1973:31). Ako je suditi po pisanju Lászlá Hadrovicsa (1974:26), koji u svojoj knjizi: *Schriftum und Sprache der buregenländischen Kroaten im 18. und 19.*

Jahrhundert piše da je 1958. jedan primjerak toga Evanđelja dospio u Mađarsku sveučilišnu knjižnicu (Széchényi-Bibliothek) u Budimpešti, onda je ta knjiga dostupna javnosti više od pola stoljeća. O tome će primjerku Hadrovics, također, zapisati: „Der Verfasser, der die 'Dedicatio' als 'Anonymus' unterschreibt, war nicht zu ermitteln. Es kann nur vermutet werden, dass er ein Jesuit oder ein Franziskaner war. Auch über den von 'Anonymus' als Mäzen gepriesenen Chorherrn Jandre Sgodics (Žgodić) ist mir nichts Näheres bekannt. Die handschriftlichen Eintragungen auf der Innenseite der vorderen Einbanddecke enthalten noch zwei Namen: 'Evangelium hoc donatum est p. Nepomuceno Domnanovics pro simplici usu Anno 1737 (von einer anderen Hand): a Rdissino Dno Mathia Barilics. Canonico Jaurinensi. (Wieder die erste Hand) Absit proprietas“ (Hadrovics 1974:26).

Dakle, imena upisanih na spomenutom mjestu u knjizi zapravo su hrvatski svećenici o kojima bi bilo dobro nešto više saznati. Ono što je dosad o njima poznato jest sljedeće: Martin Ivan Nepomuk Domnanović bio je franjevac rođen u Filežu 1706. a umro 12. III. 1767. u Keszthelyu. Mate Barilić rođen je u Trajštofu 1687., te je od 1713. do 1733. bio kanonik u Juri (Győr) gdje je i umro 7. VII. 1749.. Dakle, spomenuta dvojica, Domnanović i Barilić, s pravom, su se koristila s *Hrvatskim evanđeljem* (1732.).¹

Kad je Jerko Fućak (1932. –1992.), u Zagrebu, objavio svoju knjigu: *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara* (1975.), onda je posvetio jedno poglavlje *gradišćanskim lekcionarima*, te, uz ostalo, piše: „(...) Gradišćanski su Hrvati dosta rano dobili svoj lekcionar. Donedavno se mislilo da je to lekcionar izdan u Beču 1741., ali 15. VIII. 1972. Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu dobila je (iz Orszagos Széchényi-Könyvtar Budapest 315404) fotokopiju knjige *Horvaczko Evangyelye ...*“ Fućak nastavlja: „Sadrži evanđelja (bez poslanica) za sve nedjelje i blagdane Gospodnje i veće svetačke (Veliki tjedan ima samo evanđelja, muku na Veliki petak, a na Cvjetnicu samo evanđelje ulaska u Jeruzalem) i zajedničke mise svetaca. Nedjelje broji po sv. Trojstvu, a ne po Duhovima. Ima i dosta dodataka: Molitva po prodiki, Litanije B. D. Marije, Litanije si svetih Božji i, na 15 stranica *Catechismus. To je Nauk Keršćanski općinski starim i mladim ljudem potriban va pitanja i odgovore razložen, po Petri Kaniziusu ježuvitanskoga reda sv. Pisma doktoru*“ (Fućak 1975:273). To nije detaljan sadržaj Evanđelja (1732.) koji navodi Fućak. On isto spominje bilješke rukom pisane na prvoj praznoj stranici kao i Hadrovics. Fućak ih čita: „Evangelium hoc donatum est p. Nepomuceno (?) Domnanovics pro simplici usu 1737. A R(everen)dissimo Dno Martino, Canonico

¹ Spomenute podatke mi je posredovao dr. Nikola Benčić, uz pomoć dr. Ivana Karalla. Obojici se najsrdačnije zahvaljujem.

Janrinensi. Absit proprietas Barisics“ (Fućak, 1975:273). Ako je Hadrovicsevo čitanje točno, onda Fućak krivo čita: Hadrovics ima *Mathia*, a Fućak *Martino*, Hadrovics ima *Jaurinensi*, Fućak *Janrinensi*, Hadrovics ima *Barilics*, Fućak *Barisics*. Dakle, od Fućaka su spomenute riječi krivo pročitane. Osim toga, Fućak je, kao specificum, naveo da Evandjelje (1732.) „nedjelje broji po sv. Trojstvu, a ne po Duhovima.“ To se razumije, ako se ima na umu da takvo brojenje nedjelja imaju i kajkavski lekcionari/Evangeliumi (1561., 1694., 1730. itd.).

Fućak, u vezi s evanđeljem (1732.), nastavlja: „Posvetu (*Dedicatio*) biskupu (ne kaže kojemu) Anonymus (priredivač) počinje riječima: 'Siquidem Sanctum hoc Evangeliorum nec non Christianae Doctrinae tibi oblatum opus linguae Illyrico-Croaticum ad divinam potissimum gloriam, fructumque animarum in Apostolico hoc Regno Hungariae formatum, benignissime suscepisti.' A Evandelistar je pisan čakavsko-ikavskim jezikom Gradišćanskih Hrvata. Naslov veli da je to Evandjelje ... na novo štampano. Odatle bi možda trebalo zaključiti da je već prije 1732. Gradišće imalo svoj lekcionar, ali o njemu ne znamo ništa.“ (Fućak, 1975:272-273).

Fućak spominje još izdanje *Evanđelja*, iz 1741., Ladislava Valentića, tiskano u Beču i koje sadrži još poslanice *Epistole*; zato naslov i glasi: *Epistole i vandelja na se nedilje i svetke s popisanim mukum Gospodina našega Jesusa Kristusa, po razlogu novoga Misala dvora rimskoga. Od P. Ladislava Valentića reda manjih bratov sv. Oca Franciska serafinska konventualnikov z dopušćenjem gornjih na harvatski jezik istomačena i na štampanje dana.* Beči, pri Gergi Kurzböcku, mudroskupščine štamparu, va letu 1741. Treće Evandjelje, koje spominje Fućak je iz 1792.: *Evanđelje z epistolami na se nedilje i svetke sega leta, s popisanim mukum Gospodina našega Jezuša Kristuša na batrenje i duhovnu hasan sim pravovernim keršćenikom horvackoga naroda.* Šopron. Štampano pri Ani Klari dovici Sesovoj va leti 1792. Izdanje je nešto opširnije od onoga iz 1741.; u Velikom tjednu dodane su tri Muke (u prvome izdanje 1732. imamo samo Veliki petak). Treba odmah reći da je to isto evandjelje (1792.) tiskano kasnije u Šopronu 1806. i 1841. s istim naslovom kao i izdanje 1792. (v. Kuzmich, 1992: 62, 65,72), uz neke izmjene u Dodatku. Kad je pak Vatroslav Jagić (1836. – 1928.) pisao svoj opširni pregled o prevođenju Biblije u cjelini ili dijelovima na hrvatski jezik (1913.), onda nije znao za *Evanđelje* iz 1732., no znao je za izdanja iz: 1792., 1806. i 1841. Pa je na temelju jezika tih triju evandjelja zaključio da se jezik ovih posljednjih dvaju Evandjelja naslanja na neki kajkavski pisani Lekcionar zagrebačke crkve [Biskupije] iako je pisan čakavskim dijalektom ikavskoga izgovora. (Der Text trägt zwar Rechnung dem ča-Dialekt der i-Aussprache, scheint aber doch auf der Grundlage eines im kaj-Dialekte

geschriebenen Lektionariums der Agramer Kirche zu beruhen, wenigstens schimmert ein solches Vorbild deutlich durch“ (Jagić 1913: 519).

Dosad poznati primjerci Evandjelja (1732.)

U Kuzmićevoj bibliografiji tiskanih gradišćanskohrvatskih knjiga do 1921. Godine: *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie* (1992.), na trećem mjestu [u kronološkom slijedu tiskanja knjiga]², uz dvije knjige Mekinićevih *Duševnih pesnih* 1609. i 1611. (Jembrih 1984: 74-87; 1990., 1997b:39-76; 209-254), nalazimo spomenuto *Horvacko evandjelje* (1732.). Autor navodi i tri mjesta u kojima se ono danas nalazi: Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK), Papnevelő Intezet, Győr (PIK) i Diözesanbibliothek, Esienstadt (DBE), za taj primjerak dodaje (*unvolst.*). Dakle primjerak u Biskupskoj knjižnici u Željeznom je nepotpun, dočim su dva primjerka potpuna u Budimpešti i Juri, s time da je kopiju budimpeštanskoga primjerka naručila Sveučilišna knjižnica u Zagrebu (1972.)³ Sve u svemu, *Horvacko* je evandjelje doista rijetka knjiga s vrlo malo sačuvanih primjeraka.

Ovdje spomenutim primjercima, na sreću, valja pribrojiti, još jedan, potpuni primjerak *Horvackoga evandjelja* (1732.) koje je na svjetlo dana došlo 2003. prigodom izložbe u Osijeku: *Blago knjižnice kapucinskog samostana u Osijeku*. Te je godine spomenuti samostan u Osijeku obilježio 300. obljetnicu dolaska i djelovanja kapucina u tome gradu. Saznavši da postoji i katalog spomenute izložbe, zamolio sam organizatora izložbe da mi ga pošalje. Mojoj je želji i molbi bilo udovoljeno. Pažljivim čitanjem pojedinih naslovnica knjiga, koje su na izložbi bile izložene, uočio sam pod rednim brojem 21. naslov: *Horvaczko evangyelye z-popiszanyem Muke nasega szpazitelya Jesusa Kristusa ...* Gyuri: Stampano kres Josepha Antona Streibig, 1732. [2], 120 [16] str.; 8° (20 cm). Uskoro nakon toga saznanja zamolio sam organizatora izložbe da mi cijeli tekst toga evandjelja snimi na CD koji sam, nakon kraćega vremena, i dobio. „Listanjem“ knjige s CD-a na računalu, ustanovio sam da imam pred sobom cjeloviti primjerak *Horvackoga evandjelja* (1732.), odnosno da kapucinska knjižnica u Osijeku posjeduje cjeloviti primjerak te knjige. Konstatacija je opravdana, to je jedini cjeloviti primjerak *Horvackoga evandjelja* u Hrvatskoj (barem za sada). Na naslovnici

² Misli se na knjige tiskane na tlu današnjega Gradišća, onda zapadne Ugarske.

³ Prema Fućeku (1975:272).

toga primjerka uočio sam, rukom napisanu bilješku: *PP capucino[rum] In Hotvaa. Quinque Ecclesiis.*⁴

Vraćam se bilješci u Kuzmićevoj knjizi koji u njoj zapisuje o *Horvackom evanđelju* da je to: „Das erste bekannte katholische Druckwerk, das eindeutig auf das kajkavische Evangelienbuch 'Szveta evangeliumi' von Tyrnau 1694 zurückgeht. Im Titel wird nur der Mäzen Jandre **Sgodics** erwähnt.“ (Kuzmich 1992:54). Ta je konstatacija, s pravom, proizašla nakon pročitanoa članka Istvána Nyomárkayja (1973:391-401). Iako je Nyomárkay prvi koji je pokušao usporediti trnavsko kajkavsko izdanje *Evanđelja* (1694.) s *Horvackim evanđeljem* (1732.) i sa zagrebačkim kajkavskim izdanjem (1730.), držim da je to samo prvi korak za detaljniju analizu koju bi, svakako, trebalo načiniti u budućnosti. Trnavsko je izdanje, ukratko, formalno opisao i Gerald Schlag: „1694 erschien in Tyrnau (heute Trnava, Slowakei) ein Buch mit dem barocken kroatischen Titel 'Szveta Evangeliumi, Koteremi Szvéta Czirkva Katholiczka Szlovenzko Horvaczka okolu godiscsa, po Nedelyah i Szvetkéh siveé. Z iednem Kratkem catechismusem, za nevmetelne lyudi hasnovitem'. Das Buch hat Oktavformat und ist 368 Seiten stark. Wie aus dem lateinische geschriebenen Vorwort bzw. der Widmung des Buches hervorgeht, war es Palatin Fürst Esterházy (1635 – 1713) der das Patronat über die Herausgabe des Werkes übernommen hatte. Paul Esterházy, der neben seinen bedeutenden Funktionen als Staatsmann und Feldherr nicht nur ein grosser Förderer von Kunst und Kultur war, sondern auch als tief religiöser Mensch eifrig Religion und Kirche unterstützte (Bau bzw. Wiedererrichtung der wallfahrtskirche und Kloster Loretto und Frauenkirchen, des Kalvarienberges von Eisenstadt etc), hat hier ganz offensichtlich für seine kroatischen Untertanen im heutigen nördlichen und mittleren Burgenland dieses bedeutende Religionsbuch entstehen lassen. Seine enge Bindung zu den Jesuiten in Tyrnau, wo er selbst in seiner Jugend studierte, vermittelte die Drucklegung in der dortigen Universitätsdruckerei. Als Vorlage für das Buch diente dabei ein 1651 in Graz erschienenenes kroatisches Gebetbuch gleichen Inhalts, das dem im Jahre 1667 verstorbenen Zagreber Bischof Peter Petretić zugeschrieben wird. In der Tyrnauer Ausgabe hat man nur den Titel ein wenig geändert und anstatt des ursprünglichen 'Szveta Czirkva Zagrebeczka' nunmehr 'Szveta Czirkva Katholiczka' geschrieben, da sie ja nicht mehr für die Zagreber Diözese gedacht war.“ (Schlag 1980:195-197).

Treba odmah reći da je zagrebački biskup Petar Petretić (1604. – 1667.) bio samo podupiratelj, koji je novčano pomogao tiskane knjige i napisao predgovor u kojemu se poziva

⁴ Ove posljednje dvije riječi pisane su drugom rukom.

na sastavljača te knjige isusovca Nikolu Krajačevića (1582. – 1653.), a nikako nije autor Evangeliuma (1651.) kako se ponekad pisalo.

Ovdje se sada, u vezi s naslovom Schlagova članka, postavlja pitanje naziva spomenute knjige, naime, je li riječ o *molitveniku* ili *Evandeljistar* (lekcionaru)? S obzirom na format knjige, mogli bismo reći da ona više liči molitveniku, džepnoga formata pa je onda knjiga bila namijenjena običnome vjerniku koji je s knjigom dolazio u crkvu, a i kod kuće iz nje mogao je čitati određena evanđelja, molitve, pjesme itd. No ipak, ako je naslov knjige *Sveti evangeliumi ...* ili *Horvaczko evangyelye* onda takov naslov treba i koristiti kad se o dotičnoj knjizi piše. Tako da nije jasan potez autora zašto se je odlučio za drukčiju sintagmu u naslovu svoga članka: *Ein frühes Gebet-und Andachtsbuch ...?*(Schlag, 1980.).

Budući da posjedujem preslik naslovnice trnavskoga, kajkavskoga izdanja iz 1694., uspredivši ju s preslikom stranice u Schlagovom članku, uočio sam sljedeće. Istina, naslovnica primjerka koji opisuje Schlag, ima sintagmu „sveta cirkva katolička slovensko horvacka“, a naslovnica koju posjedujem ima „sveta cirkva zagrebečka slovensko horvacka“. U jednoj i drugoj naslovnici sve je ostalo isto i godina izdanja 1694. Iz toga proizlazi da je dio tiskane naklade iste knjige, bio namijenjen za Hrvate u zapadnoj Ugarskoj, a jedan za one u Zagrebačkoj biskupiji, pa je to bilo potrebno u naslovu istaknuti. Stoga se je samo naslovnica zamijenila pri čemu je u jednoj ispušteno *zagrebečka* i dodano *katolička*, već prema određenoj nakladi i određenim korisnicima. Spominjem da Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu ima dva primjerka *Svetih evangeliuma* (1694.) sign. R II D-160-87 a. b (stara sign. R 1.791, R 1.831), jedan primjerak, bez naslovnice ima i Gradska knjižnica u Zagrebu, sign. R - 125.⁵

Budući da je anonimni autor u *Horvackom evandelju* napisao posvetu na latinskome jeziku (1732.), ovdje prilažem hrvatski prijevod te posvete koja glasi:

Posveta Evanđelja (1732.)

⁵ Taj sam primjerak koristio pri uspoređivanju tekstova o kojima je ovdje riječ.

Prečasni i preznameniti gospodine, gospodine.

Kako si se ti vrlo dobrohotno prihvatio ovog svetog djela evanđelja svakako kršćanske doktrine, koje je tebi bilo prikazano ilirsko - hrvatskim jezikom na vrlo silnu božansku snagu i oblikovano kao plod duha u ovoj apostolskoj Kraljevini Ugarskoj; dok ovo suglasje boravi s Božjom voljom umetnuta po promišljenosti, neodlučan sam dvoumeći se, kojim bih pohvalama tebe, premilostivi zaštitniče, uzvisio, i ne mogu ovdje suspregnuti ni sebe ni pisaljku. Ako, naime, dvostruke urese mnoge, kao što iskusni procjenitelji stvari prosuđuju dva svjetla koja svjetlucaju između nebesnika, znanje i marljivost ili goruću ljubav; u tebi promatram znanje koje je umnoženo neprestanim marom i uređeno djelovanjem i neprekinutom vježbom, posredstvom koje si običavao podučavati ostale i marljivo ih prosvjetljivati, ali taj bi (ukras) bio smatrao premalo vrijednim, da nisi združio drugi ukras apostolskog duha, tj. marljivost i ljubav: prema riječima apostola Korinćanima 13: kada bih imao dar prorokovanja i kad bih znao sva otajstva, i sve spoznaje itd. a ljubavi ne bih imao, bio bih ništa. I zato je isprazno, kako svjedoči božanski Bernard: "samo svijetliti, samo plamtjeti, premalo je. Plamtjeti i svijetliti, to je savršenstvo." Zato si se ti tako marljivo trudio oko ovog dvostrukog ukrasa, poput dva talenta koje je tebi Bog povjerio, da s njima dobro raspolažeš, i stekneš druga dva kao preveliki spas za sebe i druge, da će svi, koje si ikada imao povjerene tvojoj brizi, budu svjedočili o tebi zahvalnog i dobrohotnog duha. Marljivost i ljubav prema tvojoj braći se živo iskazuje, što neće proći mimo u tišini, broj braće koji je nestajao, za koje si ne samo učinio da se podigne novo sjemenište, nego si ga također obdario zakladom, ništa manje vjernici, siromašan kler i ostali potrebiti trebaju doživjeti tvoju ruku dobročinstva koja je uvijek bila otvorena. Prema tome, tko⁶ je dostojan svjetlosti prirode i što je dopušteno da bude savršenije pronađeno? Kako je ovim dvostrukim ukrasima apostolskog duha spojenih zajedno plamtjeti i svijetliti, savršeno je naime plamtjeti i svijetliti. I ništa više ne preostaje, nego da ti ovo moje djelo posvećeno tebi, prečasni i preznameniti gospodine, prihvatiš dobrohotnošću i naklonošću, vlašću i djelovanjem, kojom možeš, preporučiš, da se plod, koji se iz ovog treba crpiti, prostranije proširi, a ja se iz duše molim da te trostruki Bog, najbolji i najveći, dugo čuva zdravog i netaknutog.

⁶ Zbog smisla, u tekstu stoji "quid", ali to nema smisla; nap. prevoditeljeva.

Hadrovics je bio pretpostavio (1974.) da je možda autor navedene posvete netko od isusovaca ili franjevac. Možda bi se iz sljedećih rečenica moglo saznati kome je posveta upućena: *Marljivost i ljubav prema tvojoj braći se živo iskazuje, što neće proći mimo u tišini, broj braće koji je nestajao, za koje si ne samo učinio da se podigne novo sjemenište, nego si ga također obdario zakladom, ništa manje vjernici, siromašan kler i ostali potrebiti trebaju doživjeti tvoju ruku dobročinstva koja je uvijek bila otvorena.* Držim da će se možda u skoroj budućnosti i to možda otkriti, pa ćemo saznati i za autora posvete.

U naslovnici *Horvackoga evanđelja* naveden je Jandre Zgodić kao podupiratelj (mecena) koji je svakako novčano pomogao tiskanje te knjige. O tome jurskom kanoniku lektoru, zasada se zna sljedeće. Rođen je u Rasporcu 1665. Župničko je mjesto obnašao u Prisiki /Peresznye od 1694. do 1698. Potom je bio župnik u Vedešinu od 1698. do 1703. Godine 1703. U Đuri (Juri, Győr) obnaša dužnost kapelana njemačkoga jezika u, a 1713. postao je kanonikom. Od 1718. do 1720. bio je upravitelj Đurskoga sjemeništa i osnivač „Deficientie“. Umro je 1743. u Juri (Győr) kao kanonik lektor.⁸

Moglo bi se zaključiti da je anonimni autor latinske posvete u *Horvackom evanđelju* tu posvetu namijenio upravo Jandri Zgodiću koji je bio upravitelj sjemeništa i koji je možda štogod za to sjemenište gradbenoga poduzeo, kao što se u *Posveti* spominje.

Usporedba tekstova: *Horvacko evanđelje* (Győr, 1732.) i

Sveti evangeliumi (Trnava, 1694. i Zagreb 1730.)

Kada je u pitanju jezična norma u povijesti hrvatskoga jezika i gradišćanskohrvatskoga, također, onda je treba imati na umu sljedeću činjenicu. Jezična je norma zapravo slika uporabne norme određenoga stoljeća (epohe) u kojemu se ona u komunikaciji realizira. Još uvijek zastupam mišljenje da je u dijakronijskom (povijesnom) gledištu na jezičnu normu u Hrvatskoj premalo prisutno proučavanje jezične norme kakvu nalazimo u tiskanim crkvenim, nabožnim, katekizamskim, molitveničkim i biblijskim, evanđelistarskim i propovjedničkim

⁷ Na hrvatski jezik preveo Ladislav Dobrica.

⁸ Podatke o Zgodiću posredovao mi je dr. Nikola Benčić kojemu se i ovom prigodom najsrdačnije zahvaljujem.

tekstovima. Složit ćemo se s konstatacijom da su tekstovi evanđelistara/lekcionara, koji su se svake nedjelje i kroz blagdane (od 16. do 19. stoljeća) čitali u crkvi ili „doma i na stanu“ na području dotične biskupije i župe, odgajali jezičnu osjetljivost, utemeljivali književnojezičnu normu i naobrazbu i tako oblikovali izražajne vrijednosti hrvatskoga jezika (bilo kajkavskoga, štokavsko-ikavskog ili čakavskoga izgovora). Ta se činjenica odnosi i na prostor zapadne Ugarske na kojemu su obitavali doseljeni Hrvati.

Dakle, mi imamo posla s tekstovima koji su bili izvorom književne jezične uporabne norme kakvu imamo u *Horvackom evanđelju* (1732.) to više što je to bila prva knjiga takve vrste, namijenjena spomenutim Hrvatima Jurskoj biskupiji. Kao što već spomenuh, prvi je osnovne konture usporedbe *Horvackoga evanđelja* s kajkavskim trnavskim (1694.) i zagrebačkim (1730.), dao István Nyomárkay (1973:392-401), usredotočivši se na leksičke podudarnosti, upotrebu glagolskih vremena i na leksičke razlike. Već na malom korpusu primjera, koje je Nyomárkay predočio, uočljiva su leksička i gramatička podudaranja. *Evanđelje* (1732.) pokazuje više jednostavnosti i jasnoće u izrazu pri čemu se anonimni autor nije doslovno povodio za predlošcima (1694. i 1730), tj. nije iz njih preuzimao od riječi do riječi. Autor (priređitelj) *Horvackoga evanđelja* (1732.) imao je pred sobom hrvatskoga čitatelja i slušatelja čakavca ikavca Jurske biskupije. Prema tome, on je predočio književnu normu koja je njemu bila svojstvena u duhu njegova jezika. Ta se je norma učvršćivala kod slušatelja koji je nazočio kod nedjeljnih čitanja evanđelja u crkvi, pa je tako ta norma za njega značila književnu hrvatsku normu, koja je drukčija od svakidašnje govorne. Stoga se doista može reći da je *Horvacko evanđelje* (1732.) bilo uzorom književnojezične norme Hrvata u zapadnoj Ugarskoj Jurske biskupije, i šire, u prvoj polovici 18. stoljeća.

Sadržajne podudarnosti i razlike

No, uza sve što je ovdje rečeno, držim da je dobro ako se zaustavimo kod usporedbe sadržaja spomenutih izdanja, pogotovo što ona svoju pramaticu imaju u *Svetim evangeliomima, koteremi sveta cirkva zagrebečka slovenska, okolu godišča, po nedelje te svetka žive. S jednem kratkem katekizmušem, za nevmetelne ljudi hasnovitem, svetloga i visokopoštuvanoga gospodina Petra Petretiča biskupa zagrebečkoga, oblastjum i stroškom, i slovenskem slovom na svetlo vun dani i štampani. Z dopušćenjem gornjeh. Vu nemškem Gradce. Na jezero šest sto petdeset i pervo leto. Pri Ference Widmanštadiuše štamapare*. To je izdanje opširno i obuhvaća 323 stranice, izdanje pak iz 1694. ima ukupno 369 stranica, a *Horvacko evanđelje*

(1732.) ima 138 stranica. Već na temelju omjera broja stranica može se zaključiti da je to izdanje izričito određeno za hrvatskoga korisnika u zapadnoj Ugarskoj. *Sveti evangeliomi* (1561.) sadrže: Naslovnicu, biskupov (Petretićev) predgovor, potom kalendarium horvacki (1 str.), tablicu pomičnih blagdana od 1651. do 1675. a to su: sedamdesetnica, pepelnica, Uskrs, Uzašašće Kristovo, Duhovi, Tijelovo, nedjelje po Dohovima i nedjelje po adventu. Slijedi potom godišnji kalendar od dvanaest mjeseci, sve su te stranice bez numeracije. Numeracija od 1 i dalje počinje sa stranicom na kojoj počinje evanđelje na prvu nedjelju adventa te ima naslov: *Evengeliomi nedeljni* koji završavaju na str. 133. Nakon tih evanđelja počinju *Svetečni evangeliomi* na str. 134 i završavaju na str. 185. Potom počinje novi sadržajni ciklus, *Popevke božične* str. 186 i ostale na određene blagdane, misne i druge sve do 237. Potom slijedi *Catechismuss Puerorum*. *To je to Navuki duhovni preprosti, male detce i ostalem nevmetelnem ljudem na dušno zveličenje hasnoviti i potrebni*, (str. 238-271). Potom slijede *Oružja duhovna proti vsem grehom općinska* do str. 281. Nakon popevki počinu različite molitvice *Ostroge duhovne*, str. 282 koje završavaju s *Te Deum laudamus* (str. 298-301). Na str. 301-305, na latinskome jeziku je *Appendix ad declarandam editionem huius Libelli Orthographicam* (o tome v. Jembrih 1997a: 187-213), nakon toga slijedi jedna stranica ispravaka za evanđelja, potom slijedi tekst *Exorcismus* na latinskome jeziku, (str. 307 -319), s time i završava numeracija svetih evageliomov (1651.), Zadnje stranice u potpunjuje: *Kazalo ili Laištrom oveh knjig je vu tri dele razdeljen ...* i obuhvaća sedam stranica. To je sumarni sadržaj spomenutoga izdanja *Svetih evangeliomov* (1651.)

Trnavsko izdanje *Svetih evangeliumov* (1694.), s posvetom Pavlu Esterházyju, slijedi redoslijed sadržaja u izdanju (1651.), s razlikom u tablici pomičnih blagdana koji vrijede od 1694. do 1718., navedeni su isti oni kao i u prethodnome izdanju (1651.). Slijedi godišnji dvanaestmjesični kalendar, potom je napomena u kojoj se razlaže da su još i drugi pomični blagdani koji nisu u tablici postavljeni,. Zatim je predočen kratak tekst *Gda ne slobodno svadbe služiti*. Slijedi potom *Molitva po predečtvu*; nje neme u izdanju (1651.). Numarecija s brijem 1 i dalje počinje s evanđeljem *Perva nedjelja adventa*, a prethodi joj zajednički naslov: *Evangeliumi nedeljni*. Koji završavaju na str. 122. Slijede *Svetečni evangeliumi* od str. 123 do 171. Slijedi *Appendices*. To je to: *pridavki i opomenki, k ovem svetem evangeliumov ovde štampanem priloženi*, to su: *Popevke Božične i vuzmene i drugo vreme pastirom duhovnem i priprostom ljuctvu po seleh hasnovite i potrebne; vu negdašnjem vremenu po jednom redovniku tovaruštva jezuševoga spravljene*. (to je bio Nikola Krajačević). Slijede četiri pjesme božične, potom *popevke vuzmene*, dvije (str. 181 – 186); *Popevke vsakdešnje*, (str. 187

– 206). Slijedi *Opomenek za vsake felje ljudi* na str. 207 (isto ima i izd. 1651.), slijede pjesme od 207 do 240. Nakon pjesama slijedi *Catechismus puerorum. To je to navuki duhovni priprosti, male detce i ostalem nevmetelnem ljudem na dušno zveličenje hasnoviti i potrebni* (str. 241-272), potom *Oružja duhovna proti vsem grehom opčinska*, (str. 272 – 282). Nakon toga *Ostruge duhovne*, (str. 282 – 289). Slijedi *Opomenek pastirom cirkvenem* (290 – 306, Slijedi *Te deum laudamus* (306 -308), potom latinski tekst *Praxis juveni*, molitve (311 -351). *Litanije od Muke kristuševe* (str. 325 – 339) (izd. iz 1651. i nema), opet molitve (str. 339 - 351) kao i u izd. 1651., *Exorcismus* isto (str. 352-362) i s tom stranicom završavaju *Evangeliumi* (1694.) Slijedi *Kazalo ili Laištrom oveh knjig, je vu tri dele razdeljen*, na sedam stranica. Dakle trnavsko je izdanje (1694.) gotovo, po sadržaju, identično s izdanjem iz 1651.

Horvacko evanđelje (1732.) po opsegu stranica je mnogo manje od prethodnih spomenutih. Ono, nakon naslovnice i latinske posvete (2 str.), počinje s numeracijom 1- 120. Počinje s *pervom nedeljom adventa*, bez oznake *nedeljni evangeliumi*. Ta nedjeljna evanđelja završavaju na str. 74, potom na str. 75 slijedi napis: **Svetečni evangeliumi**. Početak: *Na dan svetoga Andreaša apost*, a završavaju na str. 114 i s *Molitvom po prodiki* (str. 114-116). Nakon te molitve slijede *Litanije B. D. Marije* s molitvama (str. 117- 119), potom *Litanije si svetih božji* (str. 119-120). Na str., bez numeracije (a to bi bila 121), počinje *Catechismus. To je nauk kerščanski opčinski starim i mladim ljudem potriban va pitanja i odgovore razložen. Po Petri Kaniziušu ježuvitskoga reda sv. Pisma doktoru*. Završava na str 130. Treba reći da se tekst toga Katekizma razlikuje od Katekizma u izdanju (1651. i 1694.). Nakon katekizma slijede molitve: prije ispovijedi, pod misom i nakon ispovijedi, potom slijedi *Nauk od pokore kerščanske*, potom *priprava k svetoj spovidi*, potom molitva *pred spovidjum, za spovidjum, pred pričešćanjem, molitva za pričešćanjem sv. Tomaša, druga molitva za pričešćanjem k Divici Mariji, molitva kad se rano, opodne i večer k angelskomu poklonu zvoni, pozdravljenje Kralice nebeske*, slijedi *Sedmera radost B. D. Marije, sedmera žalost B. D. Marije, sedmero kervno prolijanje Kristuševo. Articuli ali kotrigi skrovnosti sveti Otčenašev. Petere radovite skrovnosti, petere žalostne skrovnosti, petere odičene skrovnosti* i na kraju kratka molitva na str. 138 i time je korpus *Horvackoga evanđelja* (1732.) završen.

Kao što se iz predočenih naslova razabire, to je evanđelje po sadržaju drukčije od prethodna dva. U *svetačnim evangeliumima* je na mjestima provedena tzv. tekstovna redukcija. To znači da je naveden dan sveca s uputom na dotično evanđelje, koje se može naći na drugome mjestu unutar cjelokupnoga korpusa. Na primjer: *Na dan sv. Đurđa mučenika. Evangelium kod na dan sv. Adalberta*, pag. 84, ili: *Na dan B. D. Marije angelske ali Portiunkule, kod na dan*

posvetjenja crikvenoga, pag (nema broja, to znači tamo gdje se taj tekst nalazi); ili: *Na dan narodenja B. D. Marije. Kod na dan prijetja B. D. Marije, pag* (nema broja); ili: *Na dan sv. Angelov čuvarov. Kod na dan sv. Mihovila. Pag. Hoc Festum Dominica prima Septemb. Celebratur; Na dan sv. Ferenca vel Franciska Seraphica. Kod na dan sv. Matijaša Apostola. Pag.; Na dan sv. Lukača evangeliste. Kod na dan sv. Marka pag.; Na dan sv. Emerika Hercega. Kod na dan sv. Ladislava pag.; Na dan sv. Leopolda Hercega. Kod na dan sv. Štefana kralja pag.; Na dan sv. Elizabete dovice. Kod na dan sv. Ane pag.; Na dan Presvetoga imena Jezuševoga. Kod na dan Obrizovanja Kristuševoga. Pag. Ut supra.; Na dan sv. Paula Eremite. Kod na dan sv. Matijaša Apostola. Pag.; Na dan sv. Joakima. Kod na dan Prijetja B. D. M. Pag.; Na dan sv. Margarete divice i mučenice. Kod na dan sv. Anne. Pag.; Na dan sv. Roka. Kod na dan sv. Ladislava. Pag.; Na dan sv. Apolonije, Na dan sv. Rožalije, Na dan sv. Barbare, (Evangelium) Kod na dan sv. Katarine. Pag.; ili: *Drugi evagelium sv. Ivana 12 deli. Kod na dan sv. Lovrenca. Pag.; Drugi evangelium sv. Ivana 15 deli. Kod na dan sv. Adalberta. Pag.; Drugi evangelium sv. Lukača 6 deli. Kod na dan sv. Fabijana i Sebastijan. Pag.; Na dan jednoga sv. Spovednika i biskupa Evang. Sv. Mat. va XXV. Deli Kod na dan sv. Mikule. Pag.; Na dan sv. Doktorov. Evang. Sv. Mat. va V. deli. Kod na dan sv. Antona. Pag. Na dan sv. Divic. Kod na dan sv. Katarine. Pag. Na dan sv. Dovic. Kod na dan sv. Ane. Pag. Na dan sv. Spovednikov. Kod na dan sv. Ladislava. Pag.; Drugi evangelium. Kod na dan sv. Štefana pag.; Na dan sv. Abašev. Kod na dan Preobračanja sv. Pavla. Pag.; Na dan sv. Divic. Kod na dan sv. Ane. Pag.* To je ono što ovo *Horvacko evandjelje*, po sadržaju, razlikuje od predhodnih spomenutih *Evangeliuma*.*

Iz predočenih naslova evandjelja, za pojedine svece, uočava se da je zbog tehničkih razloga priređivač postupio ekonomično, tj. uputio je na evandjelja koja su već u knjizi i mogu se koristiti na dan pojedinoga sveca, kako je to propisano odredbom komisije za liturgiju u Rimu, pa je time ispao manji broj stranica i uštedjelo se svakako na papiru. Tako bismo mogli razmišljati s gledišta grafičko-tehničke strane. No, treba imati na umu i liturgijsko-crkveni kalendar koji je bio određen za pojedine biskupije u Rimu. Zato je i u naslovu *Horvackoga evandjelja* i navedeno da je ono sastavljeno „Polag uredbe i zakona Rimski mašni knjig“, dakle prema uredbi i zakonu rimskih misnih knjiga.

Kao što je spomenuto, u Zagrebu su tiskani, također, *Sveti Evangeliumi, s koteremi sveta stolna cirkva zagrebečka i slovensko-horvacka čez leto, po nedeljah i svetkeh žive. Z jednem kratkem Katekizmušem za nevetelne ljudi hasnovite. Z dopuščenjem glavarov. Štamapni vu Zagrebu, Leto 1730. Pri Ivanu Weitz. Sadrži 12 prvih nenumeriranih listova (24 str.).*

Numeracija slijedi sa str. 1: *Evangeliumi nedeljni*. Perva nedjelja adventa i završava sa str. 300, potom slijedi još 12 str. bez numeracije. Dakle ukupno 336 stranica imaju spomenuti *Evangeliumi*. Tekstovni sadržaj je isti kao i u izdanju iz 1651. Razlika je u tome što ovo izdanje, iz 1730., ima na latinskome jeziku predgovor upućen čitatelju: *Typographus Benevolo Lectori S. P. D.* (Tiskar pozdravlja najsrdačnije dobrovoljnoga čitatelja). U tome predgovoru je riječ o slovopisu (grafiji) kojom su *Evangeliumi* tiskani, dakle ona je u pojedinim slovima drukčija od izdanja 1651. (prijevod toga teksta vidi u: Jembrih, 1997:193-195). Nakon spomenutoga predgovora slijedi tekst s naslovom *Kalendarium horvacki od leta i od njegovih delov*; zatim dvije str. s tablicom gibućih blagdana: *Tabla vremena gibućih svetkov* (1758. – 1782; u stupce postavljeno: *septuagesima, pepelna sreda, Vuzem, Zastupjenje, Trojaki, Telovo, Nedelja po trojakeh, Nedjelja I. ad.(venta)*. To su pomični blagdani u crkvenomu kalendaru. Slijedi potom kalendar s 12 mjeseci u godini. Zatim na jednoj str. obrazloženje o drugim blagdanima koji nisu u kalendaru..., i tekst *Gda ne slobodno svadbe služiti*. Slijedi *Molitva po prodečtvu*. Nakon te molitve počinju *Evangeliumi nedeljni* koji teku do str. 118. Slijede *Svetečni evangeliumi* (119-175). Unutar svetečnih evangeliuma samo na dva mjesta postoji napomena za evanđelje dotičnoga sveca koje se nalazi na drugome mjestu: str. 133: *na den sv. Juraja mučenika. Evangelium je ov isti gori postavljeni na den svetoga Adalberta*. I str. 155: *Na dan narođenja B. Device Marije. Evangelium on isti, koteri je na dan prijjetja B. Device Marije gori postavljen*, fol. 122.

Nakon *Evangeliuma svetečnih* slijedi latinski naslov: *Communia sanctorum*, posebno se ističe *Commune B. V. Mariae*; potom se navodi da *Sancti Apostoli habent sua propria Evangelia*, zatim *Tempore Paschali*, tj. kada je uskrsno vrijeme u kojemu su dotični sveci, onda se čita evanđelje na *dan sv. Adalberta*, fol. 131. Zatim se navodi *Commune Unius Martyris Pontificis*. Tu je zasebno evanđelje, isto tako i *Commune unius Martyris non Pontificis*, jedno evanđelje. Zatim *Commune plurimorum Martyrum* dva evanđelja. Još je dodano: *Commune Confessorum Pontificum habetur in Festo S. Nicolai Episcopi* fol. 120, itd. *aliud Evangelium habetur in Festo S. Ladislaus* fol 141. *Usque ad illa verba*: Ako pak reče itd. Zatim je tu *Commune Doctorum* s dva evanđelja. Nakon toga je, opet na latinskome, uputa za druge svece koji imaju evanđelja unutar čitava korpusa, kao napr. *Commune Virginum tantum habetur in festo S. Catharinae* itd. Nakon tih napomena slijedi stranica, 76 na kojoj se reda popis od 1 do 14 s naslovom svatačkih blagdana s uputom na evanđelje koje mu pripada s uputom na stranicu u evanđelju. Dakle, ista metoda kao što smo vidjeli i u *Horvackom evanđelju* (1732.) tzv. „tekstovna redukcija“ evanđelja. Na str. 177 slijedi: *Appendix I. Pridavek, vu kojem se*

zadržavaju popevke adventske, božićne, korizmene, vuzmene, trojačke i za vsako vreme; pastirom duhovnem i priprostomu ljuctvu hasnovite i potrebne (str. 177-226). Dakle isti sadržaj pjesama kao i u izdanju 1651. *Appendix II.* sadrži **Catechismus puerorum**. *To je to Navuki duhovni priprosti, mali detci i ostalem nevetelnem ljudem, na dušno zveličenje hasnoviti i potrebni* (227-261). Unutar toga katekizma ima još i drugih sadržaja kao što su: *Osebjno vračtvo. Jedno vračtvo, proti navadnomu grehu od kojega se človek odterči ne more.* (255-256). Slijede *Ostruge duhovne, s kemi se keršćeni človek na pobolšanje žitka podbada i na sveteši stališ naganja* (256-258), zatim *Molitve strelne, vu vsakomu vremenu i mestu, vsake fele ljudem kruto hasnovite* (258-261). Nakon tih molitava slijedi još napomena upućena svećenicima koji trebaju poučiti siromašne ljude koji su u kmetskome staležu, zašto oni rade i težače itd.: „Na prodekalnici i vu spovedalnici dobro i kruto hasnovito čine oni duhovni pastiri, ki negda, ter negda čez leto svojem ovcam duhovnem, na znanje daju, po imenu kmetom i težakom, vbogem ljudem, ki se na ovom svetu teško hrane, da oni nesu na sreću i namerce vu on svoj težački, ali kmecki stališ došli. Nego, da je nje Gospon Bog, hoteč vu on onakov stališ, obral i postavil. Vu to ime, da si vu onom stališu živući, nebeskoga kraljestva išču. Zato je rekel vsem do jednoga keršćenikom, vbogem i bogatem, i gospodi i kmetom itd. Quaerite primum Regnum Dei, etc. Išćite najpervlje i najbolje božjega kraljestva itd.“ (261-262). Nakon toga slijedi *Appendix III. Praxis juvandi eos, qui ducuntur ad mortem.* Slijedi na latinskome jeziku uputa (267-268). Slijede različite molitve s litanijama od *Muke Kristuševe, Ps. 129, Molitva suproti vojskam i neprijatelom orsačkem občinskem; Molitva proti kugi vu kužnom vremenu. Exorcismus contra imminentem tempestatem fulgurum et grandinis. Te Deum laudamus...* (267-300), Slijedi bez numeracije: *Čini krepostih bogoslovneh: čin vere, čin vufanja, čini ljubavi i požalovanja* (dvije str.) i napokon, *Index prvi Evangeliumov nedeljnih i vekših svetkov; Indeks drugi Evangeliumov svetečnih; Indeks tretji vsakojačkeh popevkih; Indeks četerti navuka duhovnoga.* Zadnja stranica i pol sadrži ispravke: *Typographus Lectori.*

Gledano s jezične strane, izdanje iz 1651., 1694., 1730. 1732. jezično se razlikuju. Ovo *Horvacko evanđelje* (1732.) je jezično prilagođeno, kao što je rečeno, hrvatskim korisnicima u zapadnoj Ugarskoj, a ova druga izdanja kajkavskoj publici u Zagrebačkoj biskupiji, a opet svi ti *Evangeliumi* imaju sadržajno mnogo zajedničkoga.

A sada pogledajmo jezična obilježja (usporedno) na primjeru sintagmi iz svih triju *Evangeliuma* (1694., 1730. i 1732.), jer tako ćemo lako uočiti kako je funkcionirala jezična književna norma u upotrebi na dvama različitim govornim prostorima, tj. vidi se što je kojemu

tekstu svojstveno i po čemu je on različit od drugoga teksta. Odnosno, dobit ćemo odgovor na pitanje, jeli *Horvacko evanđelje* (1732.) prijevod ili hrvatska jezična prilagodba iz kajkavskoga *Evangeliuma* 1694.? No, čini nam se prihvatljivom i konstatacija Nyomárkayeva, koji kaže: 2Da die kirchliche Literatur der Burgenland-Kroaten im allgemeinen von der kajkavischen Literatur der Agramer (Zagreb) Diözese beeinflusst war, so schien die Annahme, ein Agramer Evangelienbuch habe auch unserem anonymen Verfasser als Quelle gedient, ganz natürlich. Die nähere Untersuchung führte zum Ergebnis, daß von den zeitlich nächstliegenden Agramer Evangelienbücher, nämlich Szveti evangeliumi Tyrnau (Nagyszombat) 1694 und Szveti evangeliumi (Agram 1730) das erstere die Hauptquelle von Horvaczko evangyelye 1732 gewesen sein dürfte“ (Nyomárkay 1973:391-392).

P r i m j e r i:

Evangeliumi nedelyni (1694., str. 11)

Na den szvetoga Stefana pervomučenika.

Evangelium Sz. Mateja vu 23. Deelu.

Vu onom *vremenu*: Govoráffe Jufus fseregom *Sidóvzkiem* i poglauníkom Popóvzkiem. Ovo ja *pošilyam* k vam proroke, i múdre, i *vu Pířzmu* vučfene; i zmegy nyih búdete *ráfali*, i na krife razpinyali: i *zmegy* nyih búdete *bicfuvali vu Sinagogah vafseh*; i búdete nyé preganyali iz *varaffa vu varas*: da pridé *oberh* vafz *vfza* kerv pravícna, kotera je prelejana na zemlyu, od kervi pravícna Abela, do kervi Zakariáfa szina Barakiásevoga, koga zte umorili *megy Czirkvum* i oltarom. Ztanovitò govorim vam, da *hoté* priti *vfza* ova na ov národ. Jerufalem, Jerufalem, ki umaras Proroke, i kamenujes one, *kii* szu k tebe pozlani: kulikò krat *jeřzem hotel* zkupa zpraviti szine tvoje, *kakti zpravlya* kokos pod *péruti* pípicse szvoie, *ter néřzi hotel?* Ovo *hocfe* sze oztaviti vam hiřa vaffa púzta. Ar velim vam; ne budete *videli* mene od *vezda*, dokle ne recfete: Blagofzlovlyen, *ki je pířfel vu Imenu Gozponnovom*.

[Cz, cz – c; Cf, cf – č; gy – ě; ly – lj; ny – nj; fz – s; fs, s, ff – š; f – ž; zt, zk, zp – st, sk, sp]

Evangeliumi nedelyni (1730., str 10-11)

Na den Szvetoga Stefana pervomuchenika

Evangelium Sz. Mateja, vu 23. Deelu.

Vu onom *vremenu*: *Govoril je* Jufus fseregom *Sidovzkiem* i poglavnikom Popovzkiem. Ovo ja *pošilyam* k vam proroke, i mudre, i *vu Pířzmu* vuchene; i izmed nyih budete *rafali*, i na krife razpinyali: i zmed nyih budete *nye bichuvali vu Sinagogah vafseh*, i budete nye preganyali iz *varaffa vu varas*, da *doide* oberh vafz *vfzva* kerv pravichna, kotera je prelejana na zemlyu, od kervi pravichnoga Abela, do kervi Zakariafa szina Barakiafevoga, koga zte umorili med *czirkvum* i oltarom. Ztanovito govorim vam, da *hote doiti vfza* ova na ov narod. Jerufalem, Jerufalem, ki umarias Proroke, i kamenujes one, ki szu k tebi pozlani: kulikokrat *jeřzem hotel* zkupa zpraviti szine tvoje, *kakti zpravlya* kokos pod *peruti* pipliche szvoie, *ter nefzi hotel?*

Ovo *hoche* fze oztaviti vam hiša vafša puža. Ar velim vam, ne budete videli mene od *vezda*, *doklam* ne rečete: Blagofzlóvlyen, *ki je dofsel vu Imenu Gozponovom*.

Horvacko evangyelye (1732. str. 7)

Na dan szvetoga Stefana pervomucsenika.

Evangelium Sz. Mateja XXIII. Deeli.

Va onom *Vrimenu*: govorafše Jėsus fseregom *Sidóvzkm*, i Poglavnikom popovzkm. Ovó ja *fsalyem* k vam Proroke, i mudre, i *va Pjzmi* ucfene, i *zmed* nyih budete *umárali*, na Krife razpinyali, i *zmed* nyih budete *bičfevali*, *va Szinagoga vafsih*, i budete nye preganyali iz *Varosa do Varosa*: da, pride *ober* vafš *šza* kerv pravicsna ka je prolyiana na Zemlyu od Kervi pravicsnoga Abela, do Kervi Zakariafa Szina Barakiafevoga, koga zte umorili *med Czrikvum*, i Oltaróm. Ztanovitó govorim vam, da *ote* priti, *šza* ova na ov národ. Jerufalem, Jerufalem, ki umaras Proroke, i kamenujes one, *ky* fzu k tebi pozlani: Kulikókrat *jeszam otil* zkupa zpraviti Szine tvoje, *kod ti zpravlya* kokos pod *Krelyute* pipliche fšvoje, *á ti niži otil?* Ovó *oche* sze oztaviti vam Hiša vafša puža: ar velim vam ne budete *vidili* mene od *fžeda*, dokle ne recsete: Blagofzlóvlyen, *ki prihaja va Ime Gozpodinovo*.⁹

Jezične podudarnosti na leksičkoj, sintaksnoj i glagolskoj razini mogu se najbolje uočiti u sljedećim primjerima odabranim iz tekstova evanđelja (Evangeliuma): 1694., 1732. i 1730.

Matth. 5,1: Beati *miseriordes*.

1694., str. 165: Bláfeni miloztivni.

1732., str. 105: Bláfeni miloztivni.

1730., str. 161: Blafeni miloferdni.

Luc. 10, 35: ... ego cum rediero, *reddam* tibi.

1694., 96: ... ja gda fze nazád povérnem, platim je tebe.

1732., 61: ... ja gda fze nayzad povernem, platim je tebi.

1730., 96: ... ja gda fze nazad povernem, povernem tebi.

Luc. 14, 23: ... et *compelle intrare*, ut impletur domus mea.

⁹ Riječi koje se međusobno razlikuju u glasovnom i morfološkom ustrojstvu, stavljene su u kurziv/italic. U izvornome tekstu je uvijek f, ff; ovdje u kurzivu/italicu je to ispalo: *f, ff*. Kao što se iz primjera može razabrati, *Horvacko evanđelje* (1732.) je prilagođeno hrvatskome čitatelju u tadašnjoj zapadnoj Ugarskoj i na taj način je oblikovana jezična norma koja se je dalje njegovala i nadograđivala. Prema tome, može se reći, da su književno-jezičnu gradišćanskohrvatsku normu stvorili autori (prireditelji) tiskanih Evanđelja i drugih liturgijskih knjiga.

1694., 82: ... i nareni je fzilum doiti vnuter, da fze napuni hifa moja.

1732., 53: ... i nareni je fzilum nuter poyti, da fze napuni hifa moja.

1730., 79: ...i pritruczai je doiti nuter, da fze napuni hisa moja.

Luc. 11, 12: Aut si petierit ovum: numquid porriget illi *scorpionem*?

1694., 73: Ali ako zaprofzi jajcza: jedamu pórine kufcfera?

1732., 46: Ali akó zaprofzi jayie, jedamu porine gufcfera?

1730., 71: Ali ako zaprofzi jajcza: jelimu daa skorpionona?

Luc. 24, 39: ... quia spiritus *carnem* et ossa non habet.

1694., 64: ... ar duh mefza i koztih nema.

1732., 40: ... ar duh mefza i koztih nima.

1730., 61: ... ar duh tela i koztih nema.

Mathh. 8, 9: ... homo sum sub potestate *constitutus*.

1694., 24: ... ja jezdem chlovek pod oblaztjum polofen.

1732., 15: ... ja jezdam cslovik pod oblaztjum polofen.

1730., 23: ... ja jezdem chlovek pod oblaztjum poztavlyen.

Matth. 9, 8: ... *potestatem* talem...

1694., 105: ... takovu zmofozt...

1732., 67: ... takovu zmofozt ...

1730.,105: ... takovu moguchnofzt ...

Luc. 19, 2: ... hic princeps erat *publicanorum*.

1694., 121: ... koteri poglavnik publikanzki.

1732., 73: ... Ki poglavnik publikanzki.

1730., 117: ... i ov herczeg bili e publikanov.

Matth. 5, 21: ... reus erit *judicio*.

1694., 86: ... vréden bude pravde.

1732., 55: ... vridan bude praude.

1730., 87: ... vreden bude fzuda.

Matth. 25, 2: *Quinque* autem ex eis erat fatuae ...

1694., 170: Petere pak zmady nyih béhu nezpámetne ...

1732., 107: Petere pak zmed nyih bihu nezpamentne ...

1730., 166: pet pak zmedy nyih bile zu nefzpametne ...

Joann. 14, 10: Verba, quae ego lowuor vobis, *a me ipso* non loquor.

1964., 140: Récfi, kotera ja vam govorim, fzam od fzebe ih ne govorim.

1732., 87: Ricih, kee ja vam govorim, fzam od fzebe ih ne govorim..

1730., 135: Rechi kotere ja vam govorim, od fzamoga mene ih ne govorim.

Luc. 18, 36: et cum audiret turbam *praetereuntem*, interrogabat, quid hoc esset.

1694., 33: I gda bi cful bil vnofinu lycztva mimo iducsega, opita, kay bi to bilo.

1732., 20: i gda bi cful nofinu lyucztva mimo iduchega, opita cfa bi to bilo.

1730., 32: I gda bi chul bil vnofinu lycztva mimo iduchi, pital ie kai bi to bilo.

Matth. 13, 25: *superseminavit* zizania in medio tritici

1694., 26 pofzeja megy pfeniczu kukolya

1732., 16: pofzije med pfeniczu kukolya

1730., 25: pofzeial ie med pfeniczu kukolia

Matth. 9, 13: Misericordiam volo, et non *sacrificium*.

1694., 160: Milofcsu hocsem, i né aldova.

1732., 102: milofzerdnofzt ochu, ter ne offer.

1730., 157: Milocchu hochu, á ne aldova.

Joann. 1, 5: ... *tenebrae* eam non comprehenderunt.

1694., 10: ... i temnozt nyé ne prijéla.

1732., 6: ... i skurina nye ni prijela.

1730., 9: ... i temnozt nye ne zavjela.

Joann. 1, 5: *lux in tenebris* lucet ...

1694., 9: ... i fzvetlozt fzveti fze vu temnozt...

1730., 9: ... i fzvetlozt fzveti fze vu temnozt...

1732., 6: ... i fzvitlost fzvetlozt zvitifse va skurini ...

Joann. 10, 8: ... omnes quotquot venerunt, *fures* sunt.

1694., 65: vfzi koi fzu goder dosli tati fzu i tolvayi.

1730., 77: ... vfzi koi fzu goder dosli, tati fzu i tolvaij.

1732., 50: ... fzi, kij fzu goder dosli, pred manum táti fzu i razboyniki.

Luc. 19, 45: ... coepit ejicere *vendentes* in illo et *ementes*.

1694., 92: ... pócse vun goniti one, kii vu nye oddávahu ter kupovahu.

1730., 92: ... pochel ie vun goniti prodavaiuche u kupuvaiuche.

1732., 59: ... pocfel je van goniti one, kij va nyoi prodavaffe i kupovaffe.

Matth.. 11, 7: *Quid existis in desertum* videre?

1694., 3 Stá gledat iezte zefsli vu pufcsinu?

1730., 3: Kai gledat iezte zesli vu pufchinu?

1732., 2: Cfa gledat jezte van izifslu?

Luc. 2, 7: ... quia non erat eis locus *in diversorio*.¹⁰

1694., 7: ... Ar be béfse nyim mezta na obcfinzkom ztanu.

¹⁰ Latinski su oblici u kurzivu zato da bi se bolje uočila razlika u hrvatskim primjerima.

1730., 7: ... ar ne bilo nyim mezta na obchinzkom ztanu.

1732., 4: ... ar ne bifse nyim drugdi mefzta za stan.¹¹

Zaključak

Kao što se iz predočenih primjera razabire, jezična su podudaranja izrazito vidljiva u svim trima izdanjima Evanđelja, no *Horvacko evanđelje* ipak slijedi svoj put prilagodbe pri čemu prevladava ikavski refleks jata u glagolskim oblicima kao i u imenicama. To opet znači da je to evanđelje bilo izričito namijenjeno publici koja je čakavsko-ikavska a takvi su u svome govoru i današnji gradišćanski Hrvati.

Sažetak

Nakon prvih tiskanih hrvatskih knjiga na tlu zapadne Ugarske u 17. stoljeću: Mekinićevih pjesmarica – *Duševne pesne ...*, 1609. i 1611., a u 18. stoljeću je prva hrvatska knjiga tiskana 1732. u Györu - *Horvaczko evangyelye*. Budući da se u sadržajnom i jezičnom pogledu tekst toga *evangyelya* naslanja na kajkavske *Szвете evangeliume* (Trnava 1694.), u ovome se radu pokazuje međusobna takva ovisnost na leskičom, verbalnom i sintaksičkom te sadržajnom planu. Iz predočenoga se razabire da je prireditelj *Horvaczkoga evavangyelya*, imao pred očima hrvatskoga slušatelja i čitatelja na spomenutomu dijelu hrvatske dijasporeu 18. st.. Na taj način se učvršćivala jezična književna norma, u kojoj je, ipak, ostalo obilje kajkavskih obilježja koja su i danas prisutna u gradišćanskohrvatskomu jeziku. Takva se norma stvarala upravo u liturgijskim tekstovima (a takvi su i evangeliumi, evanđelja).

Ključne riječi: Biblija, evanđelje, hrvatski jezik, liturgija, jezična norma, gradišćanski Hrvati.

L i t e r a t u r a

¹¹ Svi su primjeri iz: Nyomárky (1973:392-398), neki su uspoređeni i izvornim tekstom zbog ispravnoga prijepisa.

A

Szveti Evangeliumi, Koteremi szveta czirkva zagrebecska szlovenzka, okolu godiscsa, po nedelye te szvetke sive..., Graz 1651.

Szveti Evangeliumi, Koteremi szvéta czirkva zagrebecska szlovenzko hrovaczka okolu godiscsa, po nedelyah i szvetkeh siveé..., Trnau/Trnava 1694.

Szveti Evangeliumi, Koteremi szvéta czirkva katholiczka szlovenzko horvaczka okolu gosiscsa, po nedelyah i szvetkéh siveé..., Trnau/Trnava 1694.

Szveti Evangeliumi, z koteremi szveta sztolna czirkva zagrebeczka szlovenszko-horvaczka chez leto, po nedelyah i szvetkeh sive ..., Zagreb 1730.

Horvaczko Evagyelye, szkupa z-popiszanyem Muke nasega szpasitelya Jesusa Kristusa y katolicsanzkim naukom..., Győr 1732.

Parvi del Posztile. Evanyeliiov, koi sze vszaku nedillu po obitsayu otsito u czirkvi tstu, zatsanssi od Adventa ili Prissastya do Vazma ..., u Harvaczki yazik iz latinskoga verno obracheni i stumatseni: po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Istrijaninu ... Regensburg 1568. (za pretisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, izd. Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, Pazin; Katedra čakavskog sabora, Buzet; Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Željezno; Hrvatski akademski klub, Beč, Pazin 1993.)

B

Benčić, Nikola (1998.) *Književnost gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921.*, Zagreb.

Fučak, Jerko (1975.) *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb.

Hadrovics, László. (1973.) *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970*, Band 2, Eisenstadt.

Hadrovics, László. (1974.) *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, ÖAW, Wien.

Jagić, Vatroslav. (1913.) *Die serbokratischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner derselben. Archiv für slavische Philologie*, Bd. 34, Berlin

Jembrih, Alojz. (1984.) *Jezične osobine pjesmarica Grgura Mekinića Pythiraeusa (1609. i 1611). Gradišćanski Hrvati 1533 – 1983*, zbornik. Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama i Centar za istraživanje migracija i narodnosti Zageb.

Jembrih, Alojz. (1997.a) *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*, Čakovec, Zrinski d.d.

Jembrih, Alojz. (1997.b) *Hrvatskokajkavsko-gradišćanskohrvatska jezična prožimanja u 17. i 18. stoljeću*, u autorovoj knjizi: *Na izvori gradišćanskohrvatskoga jezika i književnosti/Aus*

dem Werdegang der Sprache und Literatur der Burgenlandkroaten, Znanstveni institut gradišćanskih Hrvatov, Željezno/Eisenstadt 1997.

Jembrih, Alojz (2007): *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu*. Folia Protestantica Croatica – 01. Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Kuzmich, Ludwig. (1992.) *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie*, Eisenstadt.

Nyomárkay, István. (1973.) *Ein burgenländisch-kroatisches Evangelienbuch aus dem Jahre 1732*. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus XIX, Fasciculus 4, Budapest.

Schlag, Gerald. (1980): *Ein frühes Gebet- und Andachtsbuch für die Kroaten des Burgenlandes*. Buregländische Heimatblätter, Jhrg. 42, Heft 4, Eisenstadt.